

**ONDERZOEKSGROEP
JEUGDCRIMINOLOGIE**

**KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTRIT RECHTSGELEERDHEID
Afdeling Strafrecht, Strafvoeding
en Criminologie**

**JEUGD
EN
MAATSCHAPPELIJKE KWETSBAARHEID**

Nicole VETTENBURG

-1989-

**Artikel gepubliceerd in:
HAZEKAMP.J. e.a., Jeugd in bijzondere situaties.
Provincie Limburg, Culturele Aangelegenheden, Hasselt**

INHOUD

Ter Inleiding	3
1. WAT BETEKENT MAATSCHAPPELIJKE KWETSBAARHEID	4
1.1. Definiëring	4
1.2. Het belang van sociale bindingen	6
1.3. Bijkomende activiteiten	10
1.4. Dominante cultuur en cultuurvarianten	11
1.5. Onderzoeksgegevens	12
2. OMGAAN MET MAATSCHAPPELIJKE KWETSBAARHEID	14
3. HET KWETSINGSRISICO VAN DE MAATSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN	16
4. SUGGESTIES VOOR HET JEUGDWERK	18

Ter Inleiding

In deze bijdrage wordt een referentiekader gegeven van waaruit jeugdproblemen beter kunnen worden begrepen en aangepakt. Het probleemgedrag van jongeren wordt hier in een maatschappelijke context geplaatst. Het kernbegrip is **maatschappelijke kwetsbaarheid** : het verwijst naar een structurele positie van de kwetsbare groepen, maar ook naar interacties waarbinnen de kwetsbaarheid zich voordoet, en de mogelijke mechanismen om de kwetsbaarheid het hoofd te bieden. De theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid kent de laatste jaren een ruime weerslag, zowel op het wetenschappelijke vlak, als op het praktijkveld (1)(2).

Achtereenvolgens worden hier volgende vragen behandeld:

1. Wat betekent maatschappelijke kwetsbaarheid?
2. Hoe kan men er mee omgaan?
3. Is het kwetsingsrisico bij alle maatschappelijke instellingen even groot?
4. Hoe kan men als jeugdwerker maatschappelijke kwetsbaarheid voorkomen/verminderen?

1. WAT BETEKENT MAATSCHAPPELIJKE KWETSBAARHEID?

Het moeilijk gedrag van sommige jongeren is ons inziens een antwoord op hun maatschappelijk kwetsbare positie. Wij verduidelijken eerst het begrip maatschappelijke kwetsbaarheid ; daarna worden het proces en de oplossingsstrategieën beschreven.

1.1 Definiëring

Maatschappelijk kwetsbaar is diegene die in zijn contact met de maatschappelijke instellingen telkens weer vooral te maken krijgt met de controlerende en sanctionerende aspecten ervan en minder geniet van het positieve aanbod.

De potentialiteit van de maatschappelijke kwetsbaarheid ligt in de structurele positie van de bevolkingsgroep, nl. het behoren tot de lagere sociale klasse. Kenmerkend voor deze klasse is het gebrek aan gezag om hun eigen cultuur te laten opnemen en valoriseren in de maatschappelijk erkende cultuur. Dit betekent dat hun belangen niet verdedigd worden, dat er minder aan hun specifieke noden en behoeften wordt tegemoet gekomen en dat zij zich ook niet weren tegen de negatieve stereotypen die er over hen bestaan.

Dit cultureel accent van maatschappelijke kwetsbaarheid is essentieel. Het verklaart de onmogelijkheid van de maatschappelijk kwetsbaren om de maatschappelijke instellingen aan te wenden voor de vermindering van de ongelijkheid. Met als gevolg dat zij eigen oplossingsstrategieën gaan ontwikkelen om aan de kwetsbare situatie het hoofd te bieden (zie punt 2).

Het is in deze context van machtsongelijkheid dat men de jeugdproblematiek dient te begrijpen en aan te pakken.

'Maatschappelijke kwetsbaarheid' wijst op een interactie en op een cumulatief proces. Een subject (of een bevolkingsgroep) is kwetsbaar voor iets, nl. de maatschappelijke instellingen, en hij/zij wordt het steeds meer. Na een kwetsing is men meer kwetsbaar bij een volgend contact met instellingen. Bijvoorbeeld iemand die faalt op school is kwetsbaarder t.a.v. de arbeidsmarkt, de RVA, enz.

Een kind dat zijn maatschappelijke loopbaan begint vanuit een maatschappelijk sterk kwetsbaar gezin riskeert terecht te komen in een neerwaartse spiraal van toenemende maatschappelijke kwetsbaarheid. Dit proces is echter geen fataal proces : het gaat telkens om een potentiële toestand, een risico op een kwetsing.

Maar waarom eigenlijk een nieuw begrip invoeren? Er bestaat toch een uitgebreid begrippenarsenaal om maatschappelijk kwetsbare groepen te beschrijven. Zo spreekt men naargelang van de probleemdefiniëring van : de lagere sociale klasse, marginaliteit, kansarmoede, deprivatie, enz. om de meerwaarde van het begrip maatschappelijke kwetsbaarheid aan te tonen wordt het hier afgelijnd tegen twee veel gebruikte en sterk verwante begrippen, nl. sociale klasse en kansarmoede.

- Met sociale klasse wordt een gelaagdheid van de bevolkingsgroepen aangeduid, die overwegend gebaseerd is op sociaal-economische verschillen. In de sociaal economische positie ligt wel de potentialiteit van de maatschappelijke kwetsbaarheid, maar 'maatschappelijke kwetsbaarheid' heeft een veel ruimere betekenis.

Vooreerst verwijst kwetsbaarheid naar een minder gesloten en statische categorie dan 'klasse'. Kwetsbaar is men in min of meerdere mate. Er zijn gradaties mogelijk, wat beter correspondeert met de realiteit. Bovendien maakt het interactionele en cumulatief karakter van het begrip het mogelijk het proces te bestuderen.

Verder ligt bij maatschappelijke kwetsbaarheid de klemtoon niet op de structurele kenmerken maar op de culturele eigenschappen (o.a. het opvoedingsmodel binnen het gezin, de waardenoriëntaties van de ouders, de aspiraties voor de kinderen). Dit geeft rechtstreekser aansluiting met de individuele beleving en verwerking van degenen die zich in een maatschappelijk kwetsbaarheidsituatie bevinden, en bijgevolg ook met probleemgedrag.

- Kansarmoede is een typische verschijningsvorm van armoede in de welvaartstaat. Vroeger ging het om problemen van louter materiële aard ; nu gaat het om arm zijn aan kansen op velerlei terreinen zoals : onderwijs, arbeid, inkomen, macht, gezondheid, gebruik van sociale voorzieningen. Kansarmoede verwijst niet zozeer naar een (economische) toestand, maar

wel naar een vergelijking. Armoede betekent nu "beduidend minder hebben dan anderen".

Kansarmoede is van toepassing op de maatschappelijk kwetsbare groepen. Zij hebben minder kansen om zichzelf te realiseren en te participeren aan het maatschappelijk leven. Kansarmoede verwijst dus wel naar de essentie van de maatschappelijke kwetsbaarheid, nl. het gebrek aan bezit, macht en sociaal aanzien om invloed te hebben op de erkenning en de formulering van het maatschappelijk waarden- en normenpatroon.

Maar in tegenstelling tot het maatschappelijk kwetsbaarheidbegrip belicht 'kansarmoede' meer één interactiepool, nl. de kwetsbare en zegt niets over de kwetser (nl. de maatschappelijke instellingen) noch over de interactie tussen beide. Dit heeft belangrijke consequenties. Zo zal bv. het denken in termen van kansarmoede leiden tot het organiseren van bijwerkklassen om een groep meer kansen te geven; vanuit het maatschappelijk kwetsbaarheidsdenken zal ook gewerkt worden aan de school zelf.

De kwetsing voltrekt zich in de interactie tussen een (potentiële) kwetsbare en de maatschappelijke instellingen.

Maar wat gebeurt daar nu precies? Op deze vraag wordt nu ingegaan.

1.2. Het belang van sociale bindingen

Jongeren stellen gemakkelijker probleemgedrag als zij weinig of geen binding hebben met de samenleving. Bij non-conform gedrag hebben zij minder te verliezen dan jongeren die meer geïnvesteerd hebben in de samenleving (3). Het ontwikkelen van sociale banden gebeurt in interactie met de maatschappelijke instellingen en houdt wezenlijk verband met de culturele kloof tussen jongeren en instelling.

Wij beschrijven het kwetsingmechanisme hier aan de hand van de schoolsituatie. De school is niet alleen een belangrijke socialiseringsinstelling, zij blijkt ook een scharnierfunctie te vervullen in het maatschappelijk kwetsbaarheidproces (zie punt 1.5). Bovendien is datgene wat in de school gebeurt, grotendeels overdraagbaar op de meeste jeugdwerksituaties.

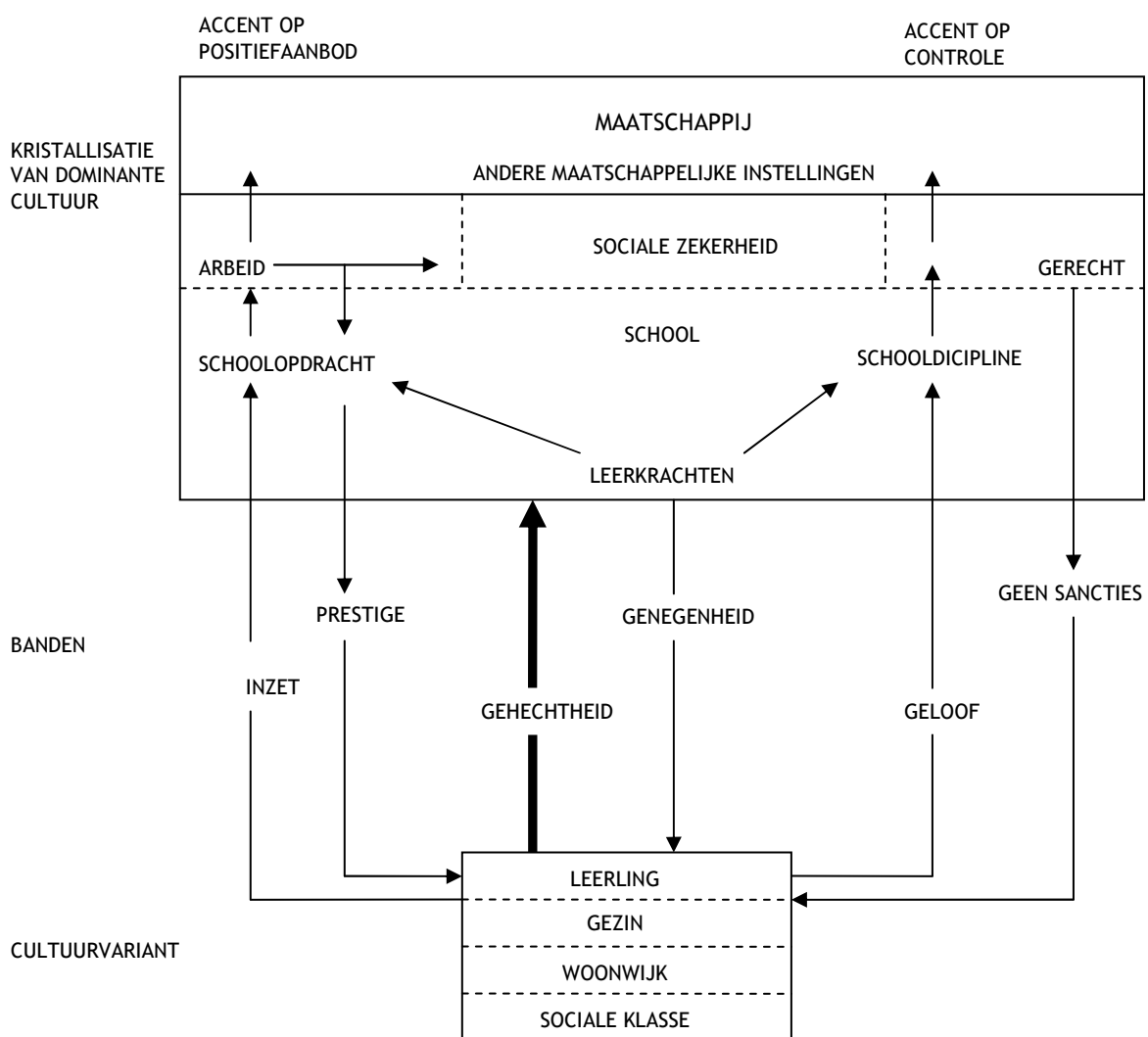
De school doet een positief aanbod: men kan er leren lezen en schrijven, men kan er bepaalde vaardigheden en attitudes aanleren, enz. Van dit aanbod zal

men optimaal kunnen genieten als men aan bepaalde voorwaarden voldoet, zoals bv. een goede taalontwikkeling heeft, een bepaald arbeidsritme en abstractieniveau aankan, kan omgaan met gezag, enz.

Leerlingen die aan deze voorwaarden voldoen ontwikkelen in de school een reeks bindingen die hen ook verder met de samenleving zullen binden.

Onderstaand schema brengt dit in beeld:

Schema 1

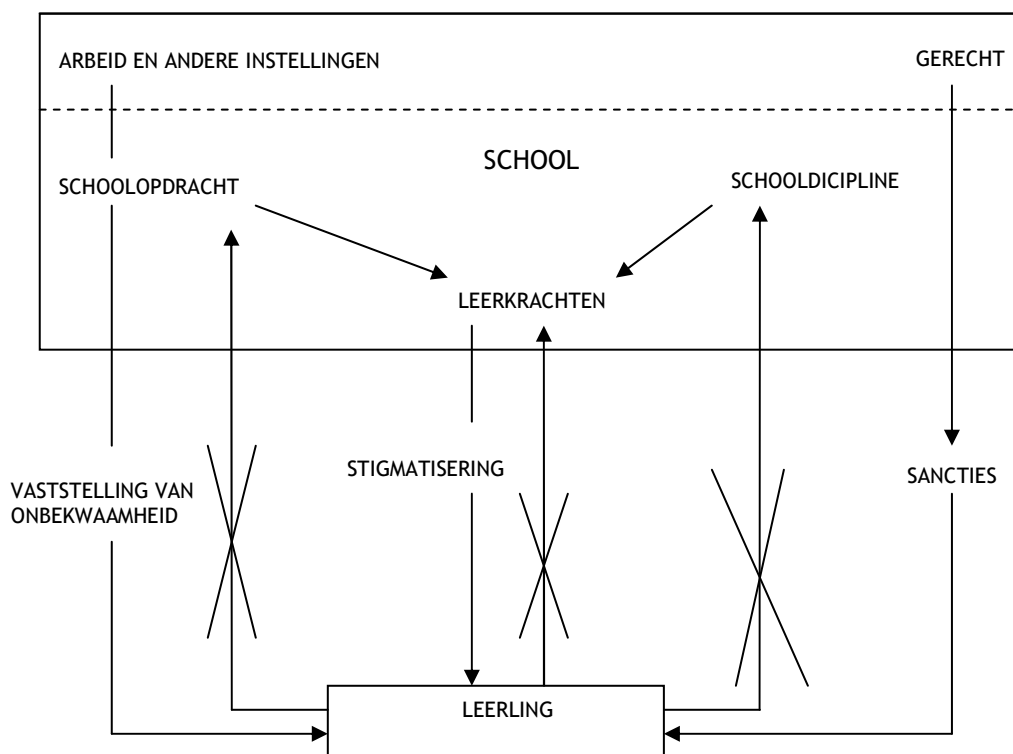
Een kind dat zich aanvaard voelt in de school gaat zich hechten aan de leerkrachten en krijgt hierdoor genegenheid terug. Om deze positieve relatie te behouden of te versterken zal een leerling zich ook inzetten voor schooltaken, wat hem dan ook prestige oplevert (o.a. hogere cijfers behalen, hogere studierichting kunnen volgen). Hij wil zich ook schikken naar de tuchteisen, waardoor hij bestraffing voorkomt en een mate van respectabiliteit verwerft.

Naar mate het engagement in schoolactiviteiten en het respect voor de schooldiscipline voortduren worden zij gaandeweg een streefdoel op zich, en dit los van de gehechtheid aan de leerkracht.

Leerlingen met betere schoolprestaties maken meer kans op betere jobs en bijgevolg op een hogere beroepsprestige. Het engagement in de werksituatie betekent een binding met de conventionele orde en maakt ook de acceptatie van maatschappelijke regels en normen makkelijker.

Maar niet alle leerlingen voldoen aan de voorwaarden. Kinderen uit de lagere sociale klasse komen minder goed voorbereid naar school. Hun gezinssocialisatie sluit niet goed aan bij datgene wat in de school geleerd wordt. Zij riskeren het aanbod van de sociale bindingen te missen: de persoonlijke band met de leerkracht komt niet of in mindere mate tot stand; met de schooltaken is geen prestige te halen. Wanneer deze voldoening er niet is wordt ook de aanpassing aan de schooltucht voor hen zinlozer en moeilijker, met als gevolg dat zij ook meer gestraft worden.

Volgend schema verduidelijkt deze problematiek:

Hier ontwikkelen de leerlingen geen binding met de school, waardoor tevens de binding met de ruime samenleving wordt bemoeilijkt. De schoolkwetsbaarheid van de jongere verhoogt zijn kwetsbaarheid t.a.v. andere maatschappelijke instellingen: o.a. de arbeidsmarkt, de RVA, de gezondheidszorg, het gerecht.

Het hebben van een positieve binding met de conventionele samenleving vormt, volgens de controletheorie, een barrière om probleemgedrag te stellen. Meerdere studies wezen er op dat het gemis aan sociale binding niet volstond voor de verklaring van probleemgedrag. Er zijn daarnaast ook nog twee activerende mechanismen die een rol spelen, nl. stigmatisering en het aansluiten bij een peer group. Deze mechanismen werken als de binding niet ontstaat.

1.3. Bijkomende activerende mechanismen

Stigmatisering:

Leerlingen die geen binding ontwikkelen met de school, worden ook dikwijls met vooroordelen benaderd. Zij worden gezien als 'domme' en 'ongedisciplineerde' leerlingen. Deze negatieve verwachtingen worden gaandeweg opgenomen in hun zelfbeeld en zij gaan zich ook als 'dom' en 'ongedisciplineerd' gedragen. En dit versterkt dan de reeds bestaande negatieve verwachtingen (self-fulfilling prophecy).

De ontwikkeling van een negatief zelfbeeld heeft ook als gevolg dat het gezelschap van vrienden met gelijkaardige ervaringen wordt opgezocht (peer group).

Peer group

De leeftijdgenoten zijn belangrijk voor elke jongere die zich losmaakt van zijn beschermend gezinsmilieu. De peer group levert hem de nodige veiligheid, status en ook experimenteerruimte voor non-conform gedrag. Na de adolescentieperiode neemt het belang van de peer group af.

Maar jongeren met een geringe sociale binding, die zich uitgesloten voelen en een negatief zelfbeeld hebben ontwikkeld, investeren meer in hun peer group, vooral als zij voor de verwerking van hun negatieve ervaringen geen adequate opvang krijgen in hun gezin.

Zo ontstaan groepen waarin probleemgedrag meer wordt getolereerd en goedgepraat.

Een peer group van maatschappelijk kwetsbaren wordt ook het voorwerp van stigmatisering door de controle-instellingen. Er wordt vlug gesproken over een 'jeugdbende'. Dit maakt voor de jongere de 'weg terug', naar een conforme status moeilijker. Bovendien versterkt de externe labeling ook de interne cohesie van de groep, wat de groepsinvloeden op de jongere nog verhoogt.

Deze drie kenmerken, het gemis aan sociale binding, het gevoel van stigmatisering en het aansluiten bij lotgenoten (peer group), maakt dat deze leerlingen terecht komen in een neerwaartse spiraal van maatschappelijke

kwetsbaarheid. Zij drijven meer en meer af van de conformiteit en het risico op het stellen van probleemgedrag neemt toe.

1.4. Dominante cultuur en cultuurvarianten

De geschetste problematiek van de arbeiderskinderen gaat terug op het niet aansluiten van hun gezinscultuur op de schoolcultuur, waardoor zij niet of in mindere mate voldoen aan de schooleisen. Dit verwijst meteen ook naar de maatschappelijke verwevenheid van de school (4).

De functies van het onderwijssysteem kunnen ruwweg ingedeeld worden in een technische en een ideologische functie (5). De technische functie bestaat erin leerlingen kennis en vaardigheden bij te brengen (o.a. beroepsvoorbereiding) om goed te functioneren binnen de samenleving en om zo het socio-economisch systeem in stand te houden. De ideologische functie van het onderwijs bestaat in de verdediging van bepaalde waarden als: prestatie, verstand, competitie, stiptheid, orde, beleefdheid, rolpatronen, winst. Daarnaast heeft het onderwijs evenals andere sociale instituties, ook een aantal praktijken die de achterliggende ideologie ondersteunen, zoals: schooltaken, examens, straffen, beloningen.

In die twee functies komt het discriminerend karakter van het schoolsysteem tot uitdrukking. Wij schreven hoger dat de school een voorwaardelijk aanbod doet. De voorwaarden zijn geformuleerd vanuit de functies die zij binnen de samenleving vervult. Het voorwaardelijk stellen van het aanbod vraagt ook 'controle' en eventueel 'sanctionering' op het voldoen aan de voorwaarden. Bijvoorbeeld het leergedrag wordt gecontroleerd via ondervraging en positief/negatief gesanctioneerd met punten.

Sommige cultuurvarianten (zoals de arbeiderscultuur, de cultuur van migranten) worden nauwelijks opgenomen in de dominante cultuur die in de school en andere maatschappelijke instellingen worden voorgestaan. Hoe groter de afstand tussen de dominante cultuur en de bedoelde cultuurvarianten, hoe groter het risico dat deze bevolkingsgroep in haar contacten met de maatschappelijke instellingen vooral de controle en de sanctionering zal ondervinden.

1.5. Onderzoeksgegevens

1. In ons onderzoek over het verband tussen jeugdwerkloosheid en delinquent gedrag bij jongeren kreeg het theoretisch concept van maatschappelijke kwetsbaarheid een eerste uitwerking en ondersteuning (6). Via bevragingen van jongeren (tussen 17 en 19 jaar) en dossieranalyse op het parket- en jeugdrechtbankniveau werd het maatschappelijk kwetsbaarheidsproces gereconstrueerd.

Op grond hiervan werden scores berekend voor:

- De conformiteit van de ouders (o.a. opvattingen, waardenoriëntaties, gedrag);
- De conformiteit van de jongere (nl. in opvattingen en gedrag);
- De schoolkwetsbaarheid (o.a. de formele schoolstatus als dubbelen, wisselen van richting; schoolbejegening, appreciatie van het schoolgaan);
- De werkkwetsbaarheid (o.a. kwaliteit van de job, jobwisseling, werkloosheidssituatie);
- De justitiële kwetsbaarheid (o.a. deviant gedrag, contacten met de gerechtelijke diensten);

Wij vonden dat:

- Hoe conformer de ouders, hoe conformer de jongere ($r=.24$) (7);
- Minder conforme jongeren kwetsbaarder zijn in de school ($r=.28$);
- Jongeren met een zwakkere schoolpositie zijn kwetsbaarder in de arbeidsmarktsituatie ($r=.27$);
- Jongeren met een zwakkere schoolpositie zijn justitieel kwetsbaarder: Zij stellen frequenter delinquent gedrag en hebben –zelfs bij controle voor het gedrag- meer contacten met justitiële diensten ($r=.31$);
- Jongeren met een zwakkere arbeidsmarktpositie zijn niet of nauwelijks justitieel kwetsbaarder ($r=.60$);

Er blijkt dus geen rechtstreeks verband te zijn tussen werkloosheid en justitiële kwetsbaarheid. Verder doorgevoerde analyses geven aan dat het lichte overtal aan delinquentie bij de gehele groep van werklozen, eigenlijk afkomstig was van een kleine minderheid 'zeer kwetsbare' jongeren. Het verband 'werkloosheid-justitiële kwetsbaarheid' blijkt dus maar op te gaan bij hen die voor hun werkloosheid reeds in een proces van maatschappelijke kwetsbaarheid verwickeld waren. De vrij hoge correlaties met de schoolkwetsbaarheid wijzen op de belangrijke rol van de school in dat proces. De school versterkt blijkbaar ook de minder gunstige startpositie in het gezin. De hoger vermelde samenhangen waren uitgesproken sterker bij de 'laagsten' uit de lagere sociale klasse. Dit bevestigt de vaststelling dat het maatschappelijk kwetsbaarheidsproces zich ent op de sociale klassepositie. Behoren tot de laagste sociale klasse impliceert een zwakke startpositie, waarop doorheen de confrontaties met maatschappelijke instellingen de maatschappelijke kwetsbaarheid versterkt wordt.

2. Uit ons recent afgesloten onderzoek over de schoolproblematiek (8) blijkt dat het probleemgedrag van de jongeren verband houdt met het optreden van de leerkracht. Een leerkracht die emanciperend werkt, nl. die aansluit bij de interesses en leefwereld van de jongere, die in dialoog gaat met hem, hen positief stimuleert, hen als personen respecteert, enz. krijgt aandacht en medewerkingen weinig of geen problemen in de klas (9). Het storend gedrag in de klas en de school hangt samen met het non-conform gedrag buiten de school.

Uit het onderzoek bleek ook dat het probleemgedrag sterker samenhangt met het schooloptreden dan met de gezinsfactoren. Deze bevinding dient misschien gerelativeerd te worden omdat de gezinservaringen ook van invloed zijn op de schoolbeleving. Maar de resultaten bevestigen toch het enorme belang van de school in de ontwikkeling van probleemgedrag.

2. OMGAAN MET MAATSCHAPPELIJKE KWETSBAARHEID

Wij schreven dat maatschappelijke kwetsbaarheid verwijst naar een toestand van potentialiteit. Dit wil zeggen dat het niet onvoorwaardelijk leidt naar een verder gekwetst worden. Het hangt er van af hoe de kwetsbare omgaat met zijn kwetsbare positie. Dit kan variëren naargelang van de mate van maatschappelijke kwetsbaarheid, de subjectieve ervaring, de wijze waarop men in de directe omgeving omgaat met de maatschappelijke kwetsbaarheidssituatie.

De kwetsbare zelf heeft dus een active rol in het eventuele proces naar probleemgedrag. Het hangt ervan af hoe hij de 'maatschappelijke' kwetsbaarheid 'individueel' verwerkt. De individuele reactie wordt niet alleen beïnvloed door de actuele situatie maar ook door de vroegere socialisering. Met andere woorden de aangewende oplossingsstrategieën voor maatschappelijke kwetsbaarheid zijn ook socio-cultureel gebonden.

Verschillende auteurs beschrijven reactiewijzen van zwakkere groepen om het hoofd te bieden aan de voor hen ongunstige situatie (10).

Hieruit blijkt dat de oplossingsstrategieën erg uiteenlopende vormen kunnen aannemen. Zo bv. Kan een als 'dom' gelabelde leerling proberen door persoonlijke inspanningen prestaties te leveren die quasi onmogelijk worden geacht voor iemand met dit label. De reacties van de omgeving kunnen hierdoor veranderen en het kan een keerpunt betekenen in het proces van maatschappelijke kwetsbaarheid.

Maar doorgaans heeft de maatschappelijke kwetsbare doorheen zijn/haar opeenvolgende negatieve contacten een leefstijl ontwikkeld die overheerst is door verdediging. In het contact met instellingen staan de maatschappelijk kwetsbaren meestal in een minderheidspositie en vrezen zij opnieuw 'schade' op te lopen. Zij proberen dan ook zo weinig mogelijk contacten te hebben. Maar sommige instellingen hebben een dwingend karakter, o.m. omdat het aanbod verplichtend is (bv. de school) of omdat men er afhankelijk van is (bv. uitkeringen R.V.A.). In de contacten die niet te vermijden zijn probeert de maatschappelijk kwetsbare 'zo weinig mogelijk moeilijkheden' te hebben. Deze houding kan aanleiding geven tot diverse gedragstypes gaande van schijnconformiteit tot een non-conform gedragspatroon. De mate waarin men voor zichzelf nog een gunstig maatschappelijk perspectief inschat speelt hierin

een belangrijke rol. Met maatschappelijk perspectief wordt bedoeld: de mate waarin maatschappelijk gevalideerde waarden, maatschappelijke normen en instellingen als referentiekader dienen voor eigen aspiraties en verwachtingen. Dit wordt bepaald door de inschatting van het te verwachten voor- of nadeel.

Wij menen in de ontwikkeling van het oplossingsgedrag volgens progressiviteit te kunnen onderscheiden:

- Degenen die hun maatschappelijk kwetsbare situatie nog niet als onoverkomelijk ervaren, de erkende cultuur nog nastrevenswaard vinden en ook nog hopen op verbetering voor hen en hun kinderen zullen zich conform gedragen door hun burgerlijk patroon te imiteren, zonder het te integreren.
- Anderen, met een minder gunstig maatschappelijk perspectief, leggen zich neer bij het feit dat de maatschappelijke status voor hen erg beperkt zal blijven. Zij schroeven hun ambities terug. Zij onderhouden met de maatschappelijke instellingen een zuiver instrumentele relatie en proberen zoveel mogelijk de negatieve effecten te vermijden. Men 'trekt zijn plan' en non-conform gedrag kan hierbij instrumenteel zijn.
- Tenslotte kan het maatschappelijk perspectief totaal verdwenen zijn. Op dit moment ontbreekt elke solidariteit met de maatschappelijke normen en instellingen. Niets staat het non-conform gedrag in de weg; dit kan gaandeweg evolueren tot een vast non-conform gedragspatroon.

3. HET KWETSINGSRISICO VAN DE MAATSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN

Het kwetsingsrisico is mede afhankelijk van het type instelling. De typering kan gebeuren op grond van de dominantie van twee te onderscheiden aspecten in het voorwaardelijk aanbod van de maatschappelijke instellingen, nl. het emanciperend- en het beheersingsaspect.

- Enerzijds is er het positieve aanbod aan de cliënt, bestaande uit een vormingskans, een informatiepakket, een materiële of psycho-sociale ondersteuning, e.a. De cliënt krijgt hierdoor kans om zijn levenssituatie te verbeteren. Dit kan men aanduiden als het emanciperend aspect.
- Anderzijds is er ook een beheersingsaspect (controle en sanctionering) aan het aanbod gekoppeld. De instellingen beschikken over een zekere macht ten aanzien van hun cliënt. Deze macht kan hen uitdrukkelijk structureel gegeven zijn (bv. politie, gerecht) of voortvloeien uit de afhankelijkheid van de cliënt (bv. werkloosheidsuitkeringen).

De typering van de instellingen kan gebeuren op een continuüm gaande van de zeer uitdrukkelijk emanciperend bedoelde instellingen (niet-dwingende) naar de uitdrukkelijk beteugelende instellingen (dwingende) (11). Het kwetsingsrisico neemt toe naargelang een instelling een meer dwingend karakter heeft. Wij menen vijf typen te kunnen onderscheiden; wij beschrijven eerst de twee uitersten, daarna geven wij de drie tussenvormen.

- Sommige instellingen doen alleen een aanbod op vraag van de cliënt. Zij proberen in hun werking alle conformerende voorwaarden te weren. Voornamelijk instellingen uit het alternatieve circuit proberen dit te realiseren. Deze instellingen zijn vrij jong en worden weinig gesubsidieerd. Behoefte aan subsidiëring en een groter werkcomfort kan een puur emancipatorische en niet-aanpassende werking wel bemoeilijken.
- Aan de andere kant van het continuüm bevinden zich instellingen die controle en conformering als belangrijkste taak hebben, nl. de politionele en gerechtelijke diensten. Kenmerkend voor deze diensten

- is dat zij beschikken over de nodige machtsmiddelen om desnoods repressief hun conformeringseis af te dwingen. Het eventuele positieve aanbod blijft hier uitdrukkelijk ondergeschikt aan de aanpassing van de cliënt (bv. de jeugdbescherming).
- Tussen deze twee extremen bevindt zich een reeks instellingen waarbij het emancipatorisch- en het beheersingsaspect in mengvorm aanwezig zijn (semi-dwingende instellingen). Sommige hulpverleningsinstellingen bestrijken zodanig essentiële behoeften dat hun aanbod een noodzakelijkheid is geworden. Bv. de medische sector, waarvan men afhankelijk is voor zijn fysieke gezondheid; de R.V.A. waarvan de werklozen financieel afhankelijk zijn. In principe is men vrij beroep te doen op deze diensten, maar feitelijk is men er afhankelijk van. De staat organiseert deze diensten via RIZIV, R.V.A., enz. en kan gezien de grote afhankelijkheid van de cliënt ook voorwaarden stellen. Het niet naleven ervan leidt niet tot een bijkomende sanctie maar tot het intrekken van de dienstverlening, wat feitelijk ook een sanctionering betekent.

Tussen deze drie typen kunnen nog tussenvorm worden onderscheiden.

- Enerzijds, tussen de niet-dwingende en de semi-dwingende instellingen, zijn er de hulpverleningsinstellingen, vnl. in de psychosociale sector, die alleen tussenkomen op vraag van de cliënt, maar voor wie de hulpverlening binnen het aanpassend kader verloopt. Het betreft hier overwegend de hulpverlening of vormingsprogramma's in de traditionele sector.
- Anderzijds, tussen de semi-dwingende en de dwingende instellingen bevinden zich de maatschappelijke organisaties die een belangrijk positief aanbod doen, maar waarvan het aanbod verplichtend is. De school is hier het prototype van. Het recht op leren is een leerplicht geworden.

4. SUGGESTIES VOOR HET JEUGDWERK

Hoe kan men vanuit het jeugdwerk het maatschappelijk kwetsbaarheidsproces van sommige jongeren afremmen?

1. Het ontwikkelen van een positieve binding tussen jongere en jeugdwerker (opvoeder, leerkracht, buurtwerker) is van essentieel belang voor de integratie van de jongere in de samenleving en dient als een rem voor het stellen van probleemgedrag. Het niet tot stand komen van een positieve binding bij sommige jongere heeft in wezen te maken met een de depreciatie van de cultuur van de jongere en zijn milieu door de vertegenwoordigers van de maatschappelijke instellingen. De arbeiderscultuur wordt aanzien als minderwaardig en niet opgenomen in de dominante cultuur. Arbeiderskinderen ervaren deze niet-aanvaarde, zelfs afwijzende houding in hun contacten met de maatschappelijke instellingen. Dit staat hun sociale binding in de weg. Een noodzakelijke voorwaarde voor het ontwikkelen van banden met de samenleving is dat de arbeiderscultuur erkend wordt als een cultuurvariant en niet als cultuurdeficiëntie. Dit vraagt een algemene mentaliteitsverandering, maar dient zeker een basishouding te zijn voor ieder die werkt met maatschappelijk kwetsbare jongeren.

2. Het doel van elke jongerenwerking dient de emancipatie van de jongere te zijn. Met emancipatie wordt het proces bedoeld waarin de jongere gaandeweg meer zelfstandigheid krijgt in het beslissen en de mogelijkheid om hierin het samenlevingsengagement te kiezen (12). Dit is duidelijk een groeiproces de mate waarin men emanciperend kan werken wordt medebepaald door de leeftijd en het bereikte emancipatieniveau van de jongere. Belangrijk is dat het groeiproces gestimuleerd wordt en dat de jongere steeds iets meer verantwoordelijkheid krijgt dan hij tot nu toe bewees aan te kunnen. Dit houdt risico's in. Belangrijk hierbij is dat men als jeugdwerker 'vertrouwen' heeft in de jongere, zijn eigenheid apprecieert en in dialoog gaat met hen. Dit veronderstelt persoonlijke capaciteiten als : openheid en de bereidheid om de cultuur van de jongere en zijn milieu te accepteren. Bij het opstellen van het profiel van de jeugdwerker is het

noodzakelijk dat naast de intellectuele en technische bekwaamheid, ook aandacht gaat naar de persoonlijkheidskwaliteiten.

3. Maatschappelijk kwetsbaren hebben erg negatieve ervaringen gekend met de maatschappelijke instellingen. Zij staan bijgevolg wantrouwig en afkerig ten aanzien van officiële instellingen en initiatieven. Zij hebben er liever geen contact mee. Wil men de kwetsbare jongeren bereiken dan moet de werking zeer dichtbij staan en een zeer lage drempel hebben. Jongeren met een aaneenschakeling van negatieve ervaringen hebben een laag zelfwaardergevoel en gedragen zich dikwijls moeilijk. Dit gegeven vraagt extra aandacht en een specifieke aanpak. Door hun activiteiten en initiatieven uitdrukkelijk positief te waarderen zal via de succesbeleving hun zelfwaardergevoel verbeteren. Sociale vaardigheidstrainingen (13) boeken gunstige effecten bij moeilijke jongeren. Hierin wordt essentieel uitgegaan van het positieve gedrag van de jongere en dit wordt systematisch positief beloond en versterkt.

4. Het maatschappelijk kwetsbaarheidsproces voltrekt zich in interactie met de instellingen en is een cumulatief proces. Wil men dus probleemoplossend werken dan dienen ook de instellingen (bv. de school bij schoolproblemen) erbij betrokken te worden. Het proces voltrekt zich ook cumulatief. De schoolkwetsbaarheid ent zich op de gezinskwestbaarheid; een lage schoolstatus maakt kwetsbaarder ten aanzien van de arbeidsmarkt, enz. De huidige problemen van de jongere met bv. het gerecht, zitten ingebed in een aaneenschakeling van vroegere negatieve ervaringen o.m. in de school. Voor de probleembenadering is het dan ook nodig de subjectieve voorgeschiedenis erbij te betrekken, zoniet komt men tot fragmentaire oplossingen die niet de slagkracht bezitten om het proces te doorbreken. Een samenwerking op regionaal vlak, tussen de verschillende instellingen is bijgevolg noodzakelijk. Een voorafgaande verkenning, met duidelijke afspraken over samenwerkingsverbanden en overlegprincipes zal de kwaliteit van een jeugdwerking bevorderen.

5. Het uitbouwen van een jeugdwerking die een emancipatorische en integrale aanpak beoogt en die cultureel zeer dichtbij staat, is maar mogelijk als er ook een aantal structurele voorwaarden voldaan zijn.

- Het statuut van de jeugdwerker. Het is noodzakelijk voor de continuering en de kwaliteit van de werking dat jeugdwerkers een volwaardig statuut hebben. Onzekerheid over de eigen werksituatie bemoeilijkt een volledig engagement en een goede planning. Kortlopende contracten en nepstatuten verhoogt de mobiliteit van het personeel, en staat het bindingsproces bij de jongere in de weg.
- Emanciperend werken is kiezen voor de moeilijkste werkvorm. Het vraagt veel inzet, reflexie op eigen werk en het houdt risico's in. Dit kan slechts als men zich goed voelt in zijn werksituatie (o.a. qua zekerheid, betaling) en ook als men waardering voor zijn werk ervaart (door medewerkers, meerderen, subsidiërende instantie).
- Tenslotte moet men ook over voldoende materiële en financiële middelen beschikken. Een geschikte werkruimte, voldoende financiële middelen om het nodige materiaal aan te schaffen zijn basisvoorwaarden voor een adequate werking.

Als besluit:

Het probleemgedrag van jongeren uit de lagere sociale klasse hebben grotendeels te maken met de discriminerende houding van de maatschappelijke instellingen. Hierdoor wordt de maatschappelijke positie van de jongere nog zwakker. Het jeugdwerk kan dit proces helpen afremmen door in zijn werking de cultuur van de jongeren te aanvaarden, hen positief te stimuleren en een samenwerking te bevorderen tussen diverse instellingen die met jongeren werken.

Noten

(1) Voor deze tekst werd overwegend gebruik gemaakt van vroegere publicaties die tevens basisreferenties zijn voor de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid, nl.

- VETTENBURG, N., WALGRAVE, L. en VAN KERCKVOORDE, J., Jeugdwerkloosheid, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid, Antwerpen- Arnhem, Kluwer- Gouda Quint, 1984.
- WALGRAVE, L., La vulnérabilité sociétale : une tentative théorique pour comprendre la délinquance grave et persistante de certains jeunes, In : DE TROY, C., e.a. Délinquance des jeunes, politiques et interventions, Bruxelles, Story-scientia, 1986, 42-64.
- VETTENBURG, N., Schoolervaringen, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid, K.U. Leuven, onderzoeksgroep Jeugdcriminologie, 1988.

(2) Op wetenschappelijk vlak, zie o.m.:

- BOUVERNE-DE BIE. M., Over jeugdwerkloosheid, of : de gedwongen kwetsbaarheid van een generatie, Panopticon, 1984, 6, 77-94.
- PEYRE,V., Jeunesse marginale: jeunesse en danger, jeunesse dangereuse, In : PERROT. M., e.a.(eds.) Les jeunes et les autres, Vaucresson, CRIV. 1986, vol.2 (77-83)

Op praktijkveld, zie o.m. : Project Kansarme Jeugd-Vlaanderen, Knelpunt, een zwartboek van, over en voor jeugdwerkingen met maatschappelijk achtergestelde kinderen en jongeren, 1986 en het verslag van de studiedag, Uit De Marge, 1987.

(3) zie controletheorie van HIRSCHT. T., Causes of delinquency, Univ. Of Calif. Press, 1969.

(4) Zie o.m. : WIELEMANS, W., Opvoeding en onderwijs onder maatschappelijke druk, Leuven, Acco, 1984.

(5) Literatuur hieromtrent, zie o.m. : SNIJDERS, G., Ecole, classe et lutte des classes, Paris, P ; U.F., 1976.

(6) Zie : VETTENBURG, N., WALGRAVE, L. en VAN KERCKVOORDE, J., 1984, p. 181 e.v.

(7) r is de Pearson correlatiecoëfficient. Deze geeft de sterkte weer van het verband. Hij kan variëren van -1 (max. negatief verband) tot en met +1 (max. positief verband).

(8) VETTENBURG, N., 1988

(9) Voor de operationalisering van emanciperend gezag zie : VETTENBURG, N. en WALGRAVE, L., School en stereotypen over misdrijven, K.U. Leuven, Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie, 1981.

(10) Dergelijke beschrijvingen vinden wij o.m. bij MERTON voor de anomietoestand; GOFFMAN om de stigmatisering te verwerken; PROVOOST om te leven met een globale sociale achterstandspositie, DEVRIENDT om met vervreemding te leven; HIJAZI, COHEN, SYKES en MATZA beschrijven processen waarin delinquentie als oplossingsmechanisme past.

(11) Zie VETTENBURG, N., WALGRAVE, L. en VAN KERCKVOORDE, J., p. 66-69.

(12) Zie : WALGRAVE, L., De bescherming voorbij, Ontwerp van een emanciperende jeugdkriminologie, Antwerpen, Kluwer, 1980.

(13) Zie BARTELS, A., Sociale vaardigheidstraining voor probleemjongeren, Lisse, Swets en Zeitlinger, 1986.